

УДК 37.013.42:376.58

Л. М. Макар

ОСОБЛИВОСТІ КОНТИНГЕНТУ УЧНІВ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

© Макар Л. М., 2016
<http://orcid.org/0000-0002-0372-7892>
<http://doi.org/10.5281/zenodo.194924>

У статті розглядається контингент учнів ПТНЗ, що мають проблеми у поведінці. Стверджується, що для учнів з «проблемною» поведінкою має проводитися спеціальна робота колективом педагогів, однак на це не відведено спеціальних годин, а проведення традиційних «класних годин» є вкрай недостатнім. Розглянуто суть поняття «девіантна поведінка», причин та чинників обумовленості відхилення поведінки, типологічних особливостей учнів девіантної поведінки професійно-технічних навчальних закладів. Пропонує концентрувати увагу на чотирьох поняттях: делінквентність, девіантність, тяжковиховуваність і педагогічна занедбаність, оскільки вони найбільш поширені в психолого-педагогічній літературі і, окрім того, є ключовими для дослідження.

Ключові слова: *учні, професійно-технічний навчальний заклад, поведінка, делінквентність, педагогічна занедбаність, девіантна поведінка, чинники.*

Макар Л. М. Особенности контингента учащихся профессионально-технических учебных заведений.

В статье рассматривается контингент учащихся ПТУ, имеющих проблемы в поведении. Утверждается, что для учеников с «проблемной» поведением должна проводиться специальная работа коллективом педагогов, однако на это не отведено специальных часов, а проведение традиционных «классных часов» крайне недостаточным. Рассмотрены сущность понятия «девиантное поведение», причин и факторов обусловленности отклонения поведения, типологических особенностей учащихся девиантного поведения профессионально-технических учебных заведений.

Предлагается концентрировать внимание на четырех понятиях: делинквентность, девиантность, тяжело воспитываемый и педагогическая запущенность, поскольку они наиболее распространены в психолого-педагогической литературе и, кроме того, являются ключевыми для исследования.

Ключевые слова: *учащиеся, профессионально-технические учебные заведения, поведение, делинквентность, педагогическая запущенность, девиантное поведение, факторы.*

Makar L. Features enrollment in vocational schools.

The article examines the contingent of vocational school students with behavioral problems. The argues that for students with "problematic" behavior must be carried out a special operation team of teachers, but it does not set aside specific hours, and holding traditional "classroom hours" woefully inadequate. The essence of the concept "deviant behavior" causes and factors conditioning the behavior deviations, typological features of deviant behavior of pupils in vocational education. It was revealed that the personal version of maladjustment limited range of available forms of interpersonal communication (difficulty in relationships with classmates, engineering and teaching staff, non-compliance with internal regulations and vocational behavioral norms).

Disadaptation by type narrowing the spectrum osobistisnihafektivno-volovihpristosovnihmozhlivosteysposterigaetsya mainly with behavioral and characterological deviations within the pathological and similar disorders (accentuation, disease specific, responses to trauma, disabilities, self-esteem). The proposes to focus on four concepts: delinquency, deviance, it is difficult to educate and educational neglect, because they are most common in psychological and pedagogical literature, and, moreover, are the key to the study.

Key words: *students, of vocational training institutions, behavior, deviance, delinquency, educational neglect, deviant behavior, factors.*

Постановка проблеми. Збереження контингенту – важливе завдання роботи педагогів. Але складні фінансово-економічні умови розвитку країни та родин зумовлюють деякі показники відсіву учнів. Серед причин відсіву спостерігається зростання відрахування через особливості контингенту учнів професійно-технічного навчального закладу, а саме: мотиви вступу учнів до ПТНЗ (до значної частини учнів педагоги-практики використовують термін «учні з проблемами»); частина учнів – такі, які потребують особливої педагогічної уваги. Однією з проблем для учнів ПТНЗ – невміння адаптуватися в умовах навчального закладу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У дослідженнях останніх років (О. Бовть, Я. Гилинський, Ф. Денисюк, І. Козубовська, В. Оржеховська, С. Плаксій, В. Кудрявцев, В. Попов та ін.) набуло широкого поширення поняття «поведінка, що відхиляється», яке у філософській, психологічній, соціальній та педагогічній літературі застосовується для позначення дій і вчинків індивідів, що розходяться з соціально прийнятими нормами. Однак, недостатньо повно досліджено поняття «девіантна поведінка», причини та чинники обумовленості

відхилення поведінки, типологічні особливості учнів девіантної поведінки професійно-технічних навчальних закладів [4].

Сучасні негативні тенденції суспільного розвитку загострили педагогічну проблему відхилення поведінки учнів професійно-технічних навчальних закладів. У практиці ПТНЗ ці учні мають серйозні проблеми у навчанні та антисоціальні форми поведінки. Все частіше ці відхилення стали називати девіантною поведінкою, що суперечить загальноприйнятим нормам моралі і моральності, яке в своїх крайніх формах прояву має характер правопорушень, що кримінально караються.

Мета статті – проаналізувати суть контингенту учнів професійно-технічних навчальних закладів, виявити чинники, що обумовлюють девіантну поведінку учнів ПТНЗ.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі і в практиці професійно-технічного навчального закладу вживаються терміни, які висвітлюють той чи інший аспект труднощів у вихованні учнів, тих, яких важко виховувати: делінквентність, проблемність, аномальність, асоціальність, педагогічна занедбаність тощо.

Різноманіття такої кількості термінів для визначення явища відхилення закономірно призводить до неясності самого поняття «девіантна поведінка», а різний зміст, укладений теоретиками в ці поняття, породжує труднощі у практиків у правильному виборі ними форм і методів профілактики та корекції поведінки учнів ПТНЗ.

У практиці зарубіжної школи і науковому середовищі поширений термін «учні з проблемами», вважаємо, що більш делікатним стосовно учнів девіантної поведінки.

І. Кон при висвітленні своєрідності девіантної поведінки відокремлює делінквентних від соціально небезпечних підлітків, для яких характерна кримінальна поведінка («делінквент» – правопорушник).

У психолого-педагогічній літературі девіантну поведінку поділяють на дві категорії:

- поведінка, що відхиляється від норми психічного здоров'я, припускає наявність явної чи прихованої психопатології;
- антисоціальна поведінка, що порушує соціальні та культурні норми, особливо правові [6, с. 237]. Ми поділяємо цю точку зору і пропонуємо

розглядати девіантну поведінку учнів ПТНЗ у ракурсі антисоціальної поведінки.

Девіантну поведінку можна визначити як систему вчинків або окремі вчинки, що суперечать з прийнятими в суспільстві правовими або моральними нормами. Так як і злочин, і агресивність, і адиктивна поведінка, і суїцид суперечать загальноприйнятим соціальним нормам, є відхиленнями від нормальної поведінки людини, то ми всі вказані прояви відносимо до девіацій у їх крайньому прояві, кожне з яких характеризує своє вузьке спрямування. Наприклад, А. Петринін уводить поняття «девіантна-кримінальна поведінка».

Девіантну і делінквентну поведінку можна розрізнити, на думку В. Пятуніна, у такий спосіб: девіантна поведінка відносна, а делінквентна абсолютна. Відносність девіантної поведінки виявляється в тому, що вона має відношення тільки до культурних норм даної групи. А делінквентна поведінка абсолютно по відношенню до законів країни.

Таким чином, майже всі дослідники девіантної поведінки зазначають про неї як про відхилення від культурних, моральних і правових норм, які є регуляторами суспільного життя. Нормативна поведінка – поведінка індивідів з урахуванням соціальних норм, вироблених суспільством, спільнотою, різними групами.

Крім цього, девіантну поведінку можна розглядати в широкому (поведінка будь-якої людини, що збилася зі шляху або відхилення від соціальної норми) і вузькому (відхилення, не тягнуть кримінального покарання, які не є протиправними) сенсі.

Підтримуємо дослідників даної проблеми та також схильні розрізнити первинну і вторинну девіацію. Первинна девіація – ненормативна поведінка, що має різні причини («бунт» індивіда; прагнення до самореалізації, якщо вона не вписується в межі нормативної поведінки тощо). Вторинна девіація – це вільне або мимовільне підтвердження раніше зазначеної суспільством негативної поведінки.

При вживанні терміна «девіантна поведінка» ми маємо на увазі не окремі вчинки, а більш-менш стабільно вироблений стереотип поведінки, тісно пов'язаний із стійкими особистісними особливостями суб'єкта. До типових особливостей психічної діяльності та поведінки, в даному випадку, слід віднести, насамперед, спотворене ставлення до навколишньої дійсності.

Такі учні в спілкуванні з дорослими тримають себе недовіжливо, насторожено, грубо, виявляють неповагу, а часом – нахабство і цинізм. У відносинах з однолітками вони або жорстокі і зарозумілі, або лицемірні. У них не розвинене бажання вчитися, працювати, немає певних життєвих перспектив. У поведінці відсутні моральні принципи, моральні заборони.

Малий запас предметних знань, відсутність необхідних умінь і навичок заважають правильно організувати навчальну та інші види діяльності. Психологічний портрет такого учня зазвичай описують такі особливості: упертість, егоцентризм, свавілля, грубість, нестриманість, агресивність, негативна сугестивність, лінь тощо. Виховна робота з ними дуже ускладнена і не завжди приносить бажані результати, тому категорію таких дітей часто називають «важкими». Так, науковці (В. Крутецький [7], Г. Медведєв, Е. Костяшкін, І. Невський та ін.) дістають висновку, що «важкі діти – це завжди педагогічно запущені діти, щодо яких десь, колись, кимось був допущений прорахунок, педагогічна помилка ...».

Як зазначає М. Фіцула головною першопричиною соціальної запущеності неповнолітніх визначено домінуючу роль соціального оточення, зокрема учнівського та педагогічного колективу. Автором визначено такі характерні негативні риси, як індивідуалізм, егоїзм, невміння підпорядковувати свої інтереси інтересам колективу, як наслідок – створюються нездорові відносини між колективом і важким учнем [11, с. 60–61].

Н. Клішевич, на підставі проведеного дефінітивного аналізу масиву понять «девіантна поведінка» та «делінквентна поведінка», поданих у наукових дослідженнях російських та українських дослідників, соціологічних, психологічних, юридичних, педагогічних словниках та енциклопедіях, визначає, що остання є різновидом девіантної поведінки. Базуючись на теоретичних підходах Т. Алексеєнко, О. Змановської, В. Лютого, обґрунтовано, що делінквентна поведінка підлітків – це сукупність дій та вчинків, які характеризуються порушеннями правил поведінки, дисциплінарних вимог, соціальних норм та правопорушеннями некримінального характеру.

Л. Зюбін, не погоджуючись з ототожненням понять «важкий» і «педагогічно запущений» підліток, зазначає, що «труднощі у виховній роботі з учнями виникають з найрізноманітніших причин: психічний розлад,

тимчасова затримка в розумовому розвитку, швидка виснаженість психонервних процесів та ін.» [5, с. 34].

С. Беличева [3] виділяє три типи соціальної дезадаптації та девіантної поведінки, які виникають при несприятливому соціальному розвитку і порушенні соціалізації: відхилення агресивної орієнтації, відхилення соціально пасивного типу.

Пропонуємо опис суті різних форм девіантної поведінки, спираючись на дану класифікацію:

- відхилення корисливої спрямованості, що пов'язані з прагненням отримати матеріальну вигоду (крадіжки, вимагання, розкрадання тощо);
- відхилення агресивної спрямованості проти особистості (образи, переслідування, приниження, хуліганство, побої тощо);
- відхилення соціально-пасивної спрямованості – неучасть у громадському житті, зневага до боргу і громадянських обов'язків, пасивність стосовно своєї долі, майбутнього, відсутність чітких життєвих планів, ухилення від навчання, бродяжництво, аутизм, адитивна поведінка, суїцидальна поведінка як крайній прояв.

У практиці ПТНЗ найбільш часто зустрічається третій тип відхилень соціально-пасивної спрямованості (65% всіх розглянутих випадків).

Ухилення від навчання виявляється в систематичній неготовності до занять, пропуски занять, уходах з дому. Деякі з таких учнів по кілька разів за весь період навчання залишаються на повторний рік навчання.

Багато хто з таких учнів відносяться до категорії педагогічно запущених. Серед причин педагогічної занедбаності на перший план виступають: неувага ПТНЗ, несвоєчасна діагностика проблем учня, проблеми сімейного виховання, відсутність скоординованості в діях сім'ї і ПТНЗ з профілактики та корекції тощо.

Н. Молчанов, виходячи з помилок сімейного виховання, виділяє чотири групи педагогічно запущених учнів: «розпещені», «знедолені», «бездоглядні», «зіпсовані» поганою поведінкою дорослих.

Часто така поведінка характеризує поняття « дезадаптація» (про неї, як варіант, окремому випадку девіантної поведінки говорять С. Беличева [3], Є. Беззубова, Н. Мараканова, А. Портнова, Г. Судаков, Н. Вострокнутов та ін.).

Деадаптація описується такими симптомами: емоційні і стресові розлади; учнівська неуспішність; порушення поведінки.

При «пізнавальному» варіанті учнівської деадаптації у ПТНЗ труднощі у навчанні виникають за рахунок зниження рівня інтелектуальних можливостей, а недостатність здібності до навчання обумовлюється різними чинниками (порушення інтелекту, шкільних навичок), значна частина яких зазвичай пов'язана з екзогенно-органічною патологією та затримками психічного розвитку.

Поведінка деадаптованих учнів негативно позначається на ефективності всього виховного процесу, є витком правопорушень, а в кінцевому підсумку – і злочинів. Систематично пропускаючи заняття, вони часто обманюють батьків, перебуваючи в навчальний час у компанії друзів. Як правило, такі компанії мають різний рівень асоціальної спрямованості, в них підліток вперше пробує алкоголь, наркотики, набуває стійку звичку до куріння.

Дотримання традицій і звичаїв відносно згубних звичок служить засобом у включення в референтну групу. Це явище відзначає серед мотивів адитивної поведінки більше третини учнів. Вони за правилами групи вживають алкоголь, наркотики, курять з бажання бути, як усі, з цікавості, бажання здаватися дорослим. До чинників групового тиску для цих учнів відносно закріплення згубних звичок є вплив товаришів, небажання бути «білою вороною», боязнь відкидання, наслідування ідеалу, мода тощо.

Незначна частина учнів (20% з третього типу відхилень) вимушено пропускають заняття, коли причиною є переслідування, вимагання з боку учнів з відхиленнями агресивного або корисливого типу. Такі підлітки дуже часто стають аутсайдерами, замикаються, страждають аутизмом. Іноді таку поведінку ще називають агресивною і застосовують для визначення поведінки, що припускає відхід від конфліктної, важкої ситуації. Даний вид девіації виявляється в уникненні важких завдань, відповідальних доручень, ухід з занять, втеча з дому. В крайньому випадку агресивна поведінка може призвести до суїциду.

Другий тип відхилень агресивної спрямованості зустрічається менш часто, ніж попередній (20% всіх розглянутих випадків у практиці ПТНЗ м. Харкова). Однак, така поведінка становить велику загрозу для суспільства

в цілому, і для окремих його індивідів зокрема, тому воно знаходиться в полі зору не лише інженерів-педагогів, а й соціальних педагогів.

Аналіз практики діяльності ПТНЗ (м. Харків) свідчить, що протиправні дії вчиняються учнями не поодинці, а групами. Тривожна тенденція в ПТНЗ – поширення жорстокості і насильства, формування референтних груп подібної спрямованості. Серед причин такого явища, за даними нашого дослідження, 89% учнів називають самовпевненість, прагнення показати себе «сильною особистістю», прагнення самоствердитися і завоювати повагу серед однолітків.

Отже, на підставі вивчення наукових праць з вище означеної проблеми даємо таке визначення поняттю «девіантна поведінка» – це системне або полідетерміноване явище, у формуванні якого беруть участь історичні, макросоціологічний, соціально-психологічні та індивідуально-особистісні чинники.

Існують різні підходи і класифікації чинників, що обумовлюють девіантну поведінку. Вони розподіляються на зовнішні (соціально-економічні, природно-кліматичні) і внутрішні (психологічні, біологічні та фізіологічні), опис яких є прерогативою фахівців різних галузей (соціології, психології, біології, економіки, політики тощо). Так, А. Мудрик [9], аналізуючи процес соціалізації особистості, розкриває вплив мегачинників, макрочинників, мезочинників і мікрочинників.

Під мегачинниками мається на увазі космос, планета, світ; під макрочинниками - країна, етнос, суспільство, держава; під мезочинниками – регіон, засоби масової інформації, субкультура, тип населення; під мікрочинниками – родина, сусіди, групи однолітків, релігійне виховання, виховні організації, мікросоціум .

Найбільш численну групу чинників становлять соціальні, до яких відносять несприятливі умови оточення і виховання. Їх можна поділити на три великі групи – макрочинники (соціально-економічний устрій суспільства, система цінностей, норм, культура), мезочинники (регіон, засоби масової інформації, субкультура, тип населення) і мікрочинники (соціально-педагогічні – сім'я, школа, неформальні групи з їх певною субкультурою).

Дослідники, висвітлюючи проблему девіантної поведінки, наводять дані про соціально-економічне становище нашого суспільства і його вплив на загострення проблеми девіантності. Крім того, через тяжке матеріальне

становище сімей, особливо учні ПТНЗ змушені підробляти, іноді в умовах, що завдають прямої шкоди здоров'ю, що створюють загрозу для життя і суперечать законодавству.

Висновки. Отже, у статті проаналізовано особливості контингенту учнів професійно-технічних навчальних закладів. Зростання проявів девіантної поведінки пов'язано з широким соціальним контекстом життя і, зокрема, з відчуженням духовної культури, її тотальною недоступністю для більшості молодих людей. У сучасних умовах ситуація ще більше погіршується у зв'язку з комерціалізацією багатьох видів послуг бібліотек, музеїв, планетаріїв, театрів тощо. Без вирішення проблеми доступності культурних цінностей у широкому соціальному масштабі справжніх інтересів розвинути неможливо. Культурні цінності повинні бути не тільки доступні, але і вільні, так як ніякі інтереси, ніяка пізнавальна діяльність, творча активність не можуть розвиватися без свободи вибору.

Перспективи подальших досліджень. Таким чином, серед чинників, що впливають на подолання девіантної поведінки в учнів ПТНЗ, можна виділити систему навчально-виховної роботи в закладі, особистісно-орієнтований підхід педагогів до вихованців, рівень сформованості і психологічний клімат учнівського колективу, здатних стимулювати гармонійний розвиток особистості. Подальшого дослідження потребує розробка системи індивідуальних маршрутів, що сприяють самовизначенню особистості учня ПТНЗ.

Література

1. Закон України «Про професійно-технічну освіту» (Відомості Верховної Ради України (ВВР)), 1998, № 32, ст. 215.
2. Безпалько О. В. Теорія та практика соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді : дис. ... докт. пед. н. : 13.00.01/ Безпалько Ольга Володимирівна. – Луганськ, 2006. – 537 с.
3. Беличева С. А. Основы превентивной психологии. – М. : Редакционно-издательский центр Консорциума «Социальное здоровье России», 1994. – 221 с.
4. Бовть О. Б. Причини агресивної поведінки дітей дошкільного віку / О. Б. Бовть // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 1. – С. 94-100.

5. Клішевич Н. А. Соціально-педагогічна робота з підлітками із делінквентною поведінкою (друга половина ХХ – початок ХХІ століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата пед. наук : спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / Н. А. Клішевич. – К., 2011. – 20с.
6. Кон И. С. Психология ранней юности Книга для учителя / И. С. Кон. – М. : Просвещение, 1989. – 255 с
7. Крутецкий В. А. Психология обучения и воспитания школьников: Книга для учителей и классных руководителей / В. А. Крутецкий. – М. : Просвещение, 1976. – 303 с.
8. Лютий В. П. Соціально-педагогічне забезпечення діяльності кримінально-виконавчої інспекції з ресоціалізації неповнолітніх, звільнених від покарання з випробуванням : дис. ... канд. пед. наук : 13.01.05 / Лютий Вадим Петрович. – К., 2010. – 296 с.
9. Мудрик А. В. Социальная педагогика : учебник для студентов педагог. вузов / А. В. Мудрик ; под ред. В. А. Сластенина. – М. : Академия, 1999. – 184 с.
10. Соціальна педагогіка [мала енциклопедія] / [Т. Ф. Алексеєнко, Т. П. Басюк, О. В. Безпалько та ін.]; за ред. І. Д. Зверєвої. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 336 с.
11. Фіцула М. М. Педагогічні проблеми перевиховання учнів / М. М. Фіцула. – К. : Рад. шк., 1981. – 104 с.